

زبان و خط فارسی را دریابیم

محمد رضا شهبانی
مدرس دانشگاه

متولیان آن زبان‌ها درصدد بر نیامده‌اند که حروف خوانده نشده را از این کلمه‌ها حذف کنند. چرا که می‌دانند با این کار، هرج و مرج عجیبی رخ خواهد داد.

سوال این جاست که چرا ما در زبان فارسی، قصد آن نداریم که خط و زبان کهن خویش را حفظ کنیم و درصدد آن هستیم که دخل و تصرف در شیوه‌ی رسم‌الخط کنیم؟

در این خصوص، باید گفت گاه دیده می‌شود که در بعضی کتاب‌ها، رسم‌الخط یا به شیوه‌ی سلیقه‌ای عمل می‌شود و یا بر اساس منطق علمی و روش درست رسم‌الخط عمل نمی‌شود. به عنوان مثال: در رسم‌الخط معمولاً «اسم‌های مرکب» یا «صفت‌های مرکب» به هم پیوسته نوشته می‌شود. مگر آن جا که به هم پیوستگی موجب غلط‌خوانی و نازیبایی شود که در این صورت نباید پیوسته نوشته شوند. به عنوان نمونه، کلمه‌هایی که باید پیوسته نوشته شوند به قرار زیر است:

شناسنامه، خوشام، قانون‌گزار، دلخواه، دانشسرا، نیکنام، باغبان، بهروز، دانشنامه، جوانمرد، تنگدستی، صاحب‌دل و...

خلاصه آن که هر کلمه (خواه بسیط و خواه مرکب) که معنی واحدی دارد باید به صورت مستقل نوشته شود یعنی کلمه‌های مرکب را باید متصل نوشت. (۳) مگر در موارد زیر که رسم‌الخط را دچار زشتی و غلط‌خوانی کند، جدانویسی توصیه می‌شود:

سخن‌سنج، سیمین‌تن، دانش‌آموز، هم‌منزل، گل‌اندام، سخن‌شناس، خام‌طبع و... در این مورد، مثال‌های بی‌شماری وجود دارد که به جهت عدم اطاله‌ی کلام، از ذکر همه‌ی آنها خودداری می‌گردد.

شرط مهم در رسم‌الخط:

۱- مساله «درست خواندن» و «بهتر خواندن» است.

۲- دیگری زیبایی در رسم‌الخط است.

بنابراین در نگارش اگر درست‌نویسی (=املا) و درست خواندن (= تلفظ) صحیح و رسم‌الخط درست کلمه‌ها و ضوابط نگارش مطالب رعایت شود، نوشته حاصل از این ضوابط نوشته خوب و همه‌پسند و جاندار خواهد بود. در نتیجه درست نوشتن و رعایت رسم‌الخط صحیح در بهتر رساندن پیام‌ها و اهداف سخن، کارایی بیشتری پیدا خواهد کرد. چرا که هدف هر نوشته و تحریر هر کتاب و مقاله چیزی جز انتقال پیام، یافته‌ها، اندیشه‌ها و خواسته‌های نویسندگان نیست و اگر نوشته‌ای، ویژگی فوق را نداشته باشد، تمامی یافته‌ها، اندیشه‌ها و خواسته‌های مولفش به خوبی به خوانندگان منتقل نمی‌شود و حتی گاهی خوانندگان دچار ابهام و سرخوردگی در فهم مسائل یک نوشته می‌شوند!

باید با شناخت و آگاهی بیشتر «زبان فارسی» را پاس داریم و به قول شادروان دکتر غلامحسین یوسفی: «زبان وسیله‌ی اندیشیدن است. مردمی که زبان پرمایه و توانا ندارند، از فکر بارور و زنده و آفریننده بی‌بهراند. بنابراین هر قدر در تقویت این بنیاد مهم زندگی غفلت شود، در

«خط» نشانگر تمدن و فرهنگ ملت‌ها است و نباید با «خط» سلیقه‌ای و فردی برخورد شود. در واقع زبانی که با آن تکلم می‌کنیم زبان ملفوظ و زبانی را که مکتوب می‌کنیم، زبان مکتوب یا خط می‌نامند. با این اوصاف، از میان «زبان و خط»، آن که بیشتر در معرض تغییر و دگرگونی است، «خط» است نه «زبان». بنابر این درباره‌ی شیوه‌ی درست نوشتن و رسم‌الخط زبان فارسی، چاره‌ای نیست مگر آن که در حفظ آن دو کوشا باشیم. بنا به گفته‌ی محققان، «خط» همواره شکل ثابت و قدیمی خود را حفظ می‌کند. حال آن که زبان این گونه نیست. این سخن بیانگر آن است که نباید خط را تا حد ممکن، دچار تغییر قرار داد. در واقع در همه‌ی زبان‌های دنیا، در حفظ «خط» خود تعصب به خرج می‌دهند و کلماتی در همه‌ی زبان‌ها وجود دارد که برخی از حروف آنها، خوانده نمی‌شود و به تلفظ در نمی‌آید. اما با این وجود، در رسم‌الخط نوشته می‌شوند. این ویژگی فقط خاص زبان فارسی نیست، بلکه در زبان‌های زنده دنیا هم رواج دارد. به عنوان نمونه، کلمه‌های «خواهر»، «خواست»، «خویش» و... «واو» غیرفعال است و خوانده نمی‌شود و اصطلاحاً در فرهنگ لغات به این «واو»ها، واو مدوله می‌گویند. حال آن که در گذشته‌های دور این «واو» به تلفظ در می‌آمده است. اما در گذشت زمان به دلیل ساده‌تر شدن در امر تلفظ، رفته رفته دگرگونی حاصل شده، در نتیجه خود به خود از تلفظ افتاده است. ولی مشاهده می‌کنیم که هنوز این حروف نوشته می‌شود اما خوانده نمی‌شود. همچنین است در زبان عربی، که «ال» حرف تعریف بر روی کلمه‌ها نوشته می‌شود اما فقط بر سر حروف قمری خوانده می‌شود و هنگامی که بر حروف شمسی قرار گیرد که به تلفظ در نمی‌آید. به عنوان مثال: «النصر» که لام در این جا خوانده نمی‌شود، اما در کلمه «القلم» خوانده می‌شود. حال آن که در هر دو صورت نوشته می‌شود. همچنین در زبان انگلیسی کلمه‌هایی نظیر: (Knight) که رایت خوانده می‌شود ولی (gh) آن نوشته می‌شود اما به تلفظ در نمی‌آید. همچنین است کلمه‌ی (Knife) که Naif خوانده می‌شود و (K) در ابتدای آن به تلفظ در نمی‌آید. باید گفت از این قبیل کلمات در اکثر زبان‌ها موجود است اما مساله‌ای که مهم است، آن است که در هیچ کدام از این زبان‌ها، حروف به تلفظ در نیامده را حذف نکرده‌اند و

داستان «زبان و خط فارسی» موضوعی تازه و امروزی نیست. بلکه سابقه‌ای بس طولانی و مفصل دارد. هر ملتی در حفظ و نگهداری زبان خود و به تبع خط خود، سعی و تلاش می‌کند، تا زبانی زنده و پویا و پرتحرک و در نتیجه «خطی» شیوا و کامل داشته باشد.

در وهله نخست، «زبان» مهمترین وسیله‌ی ارتباط بین مردم و بزرگترین عامل تشکیل اجتماعات و فرهنگ و تمدن و علم و هنر است. اگر زبان نبود، بشر با حیوانات دیگر تفاوت چندانی نداشت. افزون بر این، «زبان» مایه‌ی پدید آمدن بزرگترین هنر نوع بشر، یعنی «ادبیات» است. پس اگر ما «زبان» نداشتیم، شعر و ادبیات هم نداشتیم. دیگر آن که «زبان» مایه‌ی پدید آمدن فکر و اندیشه نیز است. یعنی ما بدون «زبان» قادر به اندیشیدن و فکر کردن نیز نیستیم. بنا به گفته‌ی روانشناسان، انسان در حال فکر کردن، تارهای صوتی او حرکت می‌کند؛ یعنی همان حالتی را به خود می‌گیرد که به هنگام سخن گفتن دارد. (۱)

تا این جا نقش عظیم «زبان» نمایان‌گر است که پدید آورنده «ادبیات» و «زبان اندیشه و فکر» است. در این میان «خط» را نباید فراموش کرد، زیرا فرزند «زبان» است (۲) و هر گونه کوتاهی و قصور درباره‌ی «خط» و رسم‌الخط منجر به هرج و مرج زبانی خواهد شد.

توسط مرکز ملی ترجمه وزارت کشور مصر و دانشگاه الازهر نقش ایرانیان در تاریخ تمدن جهان به عربی ترجمه شد

مرکز ملی ترجمه وزارت فرهنگ کشور مصر و دانشگاه الازهر مصر کتاب «نقش ایرانیان در تاریخ تمدن جهان» تالیف دکتر عبدالرفیع حقیقت (رفیع)، محقق، مورخ و شاعر نامدار معاصر را، به زبان عربی ترجمه کرده است.

این کتاب از طرف موسسه پژوهشی و انتشاراتی کومش منتشر شده است.

بدون شک چاپ و نشر فراگیر این اثر نقشی موثر و غیرقابل انکار در ترویج و گسترش منابع اصیل تاریخی و ادبی ایرانی و بخصوص معرفی فرهنگ، ادب و تمدن ایرانی به عرب زبانان خواهد داشت.

باید نوشت و هرگز ایشان در کتب و آثار خویش «یای» میانجی را استفاده ننموده‌اند. با این اوصاف باید نوشت: (جامه سپید) نه (جامه‌ی سپید).

۶- در نظام آموزشی پیشین «یای» میانجی وجود نداشت (مقصود در مواردی که کلمه به «های» غیرملفوظ ختم می‌شود، نه قرار دادن «ی» میان دو کلمه مثل: «سبوی شکسته» و غیره) و گمان می‌رود هیچ کسی در خواندن «جامه سپید» اشتباه نمی‌کرد. در ضمن در رسم‌الخط زشتی سبب نمی‌گردد. پس سوال این جاست به چه دلیل براساس سلیقه بعضی اشخاص معدود باید شیوه رسم‌الخط این قبیل کلمه‌ها را عوض نمود؟

یادآوری:

قرار دادن «یای» میانجی بعد از کلمه‌هایی که به مصوت بلند «او» یا «آ» ختم می‌شود؛ در حالت اضافه شدن به کلمه‌ای دیگر جایز است. مثل: زانوی غم، آهوی ختایی و انشای کلاسی...^(۴)

حال بهتر نیست در باب «زبان» و «خط»، سلیقه‌ای برخورد نکرده و در حفظ این زبان ملی و مادی قدری دلسوزی کنیم؟ و آن را در معرض نابودی قرار ندهیم؛ چرا که زبان و خط فارسی، شناسنامه و هویت ملت ایرانی است. و به قول فردوسی:

دریغ است ایران که ویران شود
کنام پلنگان و شیران شود
چنین گفت موبد، که مردن بنام
به از زنده، دشمن بر او شادکام ▲

●
**زبان مهمترین وسیله‌ی ارتباط
بین مردم و بزرگترین عامل تشکیل
اجتماعات و فرهنگ و تمدن و علم و
هنر است. در این میان خط را نباید
فراموش کرد، زیرا فرزند زبان است
و هر گونه کوتاهی و قصور درباره
خط و رسم الخط منجر به هرج و
مرج زبانی خواهد شد. خط نشانگر
تمدن و فرهنگ ملتها است و نباید با
آن سلیقه‌ای و فردی برخورد شود**

●
پرورش فکر مردم سهل‌انگای شده است. کسانی که حد و رسم معانی کلمات و رمز آنها برای خودشان روشن نیست، چگونه می‌توانند درست ببینند و چه چیز را می‌توانند مطرح کنند؟ حاصل پریشان فکری، بی‌گمان پریشان‌گویی است^(۳) و بر عکس نیز.

«یای کوچک» یا نوشتن «یای میانجی بزرگ» میان دو کلمه؟

یکی از مواردی که امروزه در رسم‌الخط فارسی موجب نگرانی شده است، نوشتن «ی» میانجی میان موصوف و صفت یا مضاف و مضاف‌الیه است. این شیوه‌ی رسم‌الخطی امروزه در کتب آموزشی دبستان تا دبیرستان و پیش‌دانشگاهی مرسوم است. به گمان نویسندگان دستور زبان و آگاهان فن نویسندگی قرار دادن «ی» میانجی میان دو کلمه به دلایل زیر از لحاظ رسم‌الخطی کاملاً غلط است:^(۵)

۱- از لحاظ رسم‌الخطی، زشتی در کلمه ایجاد می‌شود.
۲- در ثانی آن که «ی» کوچک که بالای کلمه به شکل «ه» نوشته می‌شود، اصلاً و ابدا همزه عربی نیست. بسیاری از متجددان تصور کرده‌اند که چون این «یای ابتر» بالای کلمه قرار می‌گیرد باید همزه عربی باشد پس باید آن را برداشت و به جای آن «ی» میانجی گذاشت. حال اینکه آن «یای کوچک» همزه نیست.
۳- «یای» میانجی میان دو کلمه دارای استقلال دستوری و معنایی نیست. مثل: «جامه‌ی سپید» که هم «جامه» و هم «سپید» کلمه‌های مستقل و معناداری هستند، اما گذاشتن «یای» میانجی که در وسط دو کلمه می‌آید، اصلاً ویژگی استقلال دستوری و معنایی ندارد.
۴- موجب غلط‌خوانی در متن و سبب انفصال در رسم‌الخط می‌شود، یعنی به جای آن که «-» خوانده شود، گاهی «ای» خوانده می‌شود و بارها در کلاس درس در اکثر مقاطع تحصیلی دیده می‌شود که شاگردان غلط می‌خوانند. این مورد شامل دبستان تا دانشگاه است و اکثراً دچار خط می‌شوند.

۵- هیچ یک از استادان بزرگ سخنوری و ادبیات فارسی توصیه نکرده‌اند که باید «یای» میانجی به جای «ه» قرار داد، هرگز مرحوم علی‌اکبر دهخدا، محمد معین، بدیع‌الزمان فروزانفر و... توصیه نکرده‌اند، که این چنین

فهرست منابع و پاورقی‌ها

- ۱- جمله و تحول آن در زبان فارسی، دکتر خسرو فرشیدورد، انتشارات امیرکبیر، چاپ اول، ۱۳۷۵، ص ۳.
- ۲- همان، ص ۴.
- ۳- فارسی عمومی، دکتر سید محمد دامادی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۴، ص ۱۶.
- ۴- زبان فارسی بنیان فکر و فرهنگ ما، دکتر غلامحسین یوسفی، مجله نیما، سال ۲۵، ش ۲، ص ۶۵ تا ۷۱.
- ۵- نکاتی در باب رسم‌الخط فارسی، زیر نظر جمعی از نویسندگان، انتشارات دانشکده ادبیات و علوم انسانی تهران، ۱۳۵۱، ص ۴.
- ۶- همان، صص ۱۳-۱۲.

شرکت خدمات مسافرتی
اطلس (عضو IATA)
شماره ثبت: ۷۵۴۰ تاریخ تاسیس: ۱۳۳۹/۷/۲۶
بیش از چهاردهه سابقه خدمت

IATA
خیابان عبرت‌آباد، میدان مادر (محسنی)، خیابان شهید شاهرخ
پلاک ۳۱ صندوق پستی: ۱۹۹۱-۱۴۱۵۵
تلفن: ۲۲۲۲۱۰۳۶ - ۲۲۲۷۰۰۶۱ - ۲۲۲۷۰۰۶۲
فکس: ۲۲۲۷۰۰۶۳